

Darko Gavrilović

KAKO SU SVETI DUJAM I SPLITSKI EVANĐELISTAR UTISKIVALI PRVE MEĐE KULTURE

Iz večeri u večje, na stepenicama crkve svetog Dujma, sa izvesnom mešavinom preciznosti i nehaja usled kojih su se prepričavana vremena često preklapala i preplitala, bivao sam odvlačen, kao i većina mojih Splitskana, na sastanke sa davno preživljenim tragovima prošlosti. To podavanje povesti utiskivano je u naše uspomene u ponos u oholost u sve što je moglo da popuni ono veliko i prazno kod mladog čoveka. Ali najviše od svih odskočnica za maštu privukla nas je priča o svetom Dujmu i njegovom evanđelistaru.

Možda ovaj svetac nikada ne bi bio toliko značajan za Split, niti priča o njegovom jevanđelju toliko krivudava da početkom 7. veka nisu na Balkan upali Huni, Avari, Goti i Sloveni i u svojim pljačkama i seobama izbrisali ostatke rimske urbane civilizacije i s njima gotovo sve ono što su hrišćani u međuvremenu uspeli da stvore. Za političku i kulturnu istoriju pad glavnog grada Ilirika, Salone, 614. godine, bio je prava katastrofa. Grad je poharan, opljačkan, u njemu se i oko njega sve ugasilo, smračilo, a njegovi stanovnici pobjegli su na ostrva. Tek posle nekoliko godina, kada je vihor divljaštva popustio, starosedeooci su počeli da se vraćaju, ali ne u svoj razoreni grad, već u obližnju palatu koja je nekih tri stotine godina ranije sagrađena po naredbi cara Dioklecijana. Tu su, zaštićeni čvrstim bedemima i kulama, počeli da zidaju novi život i podižu novi grad, današnji Split.

Unutar zidina Splita utočište je našla i knjiga. Na temelju priče vezane uz dragoceni rukopis, koji se i danas čuva u riznici splitske katedrale, poznat kao Splitski evanđelistar, pretpostavlja se da su knjige iz Salone našle spas u utvrđenoj palati cara Dioklecijana.

Prema srednjovekovnoj legendi, zapisanoj u *De quarta translatione S. Domni*¹, splitski evanđelistar je napisao sv. Dujam, solinski biskup, koji je umro mučeničkom smrću za vreme progona hrišćana u doba vladavine cara Dioklecijana. U stvari, o svetom Dujmu, kao i o ostalim starim svecima i mučenicima nastajale su tokom srednjeg veka mnogobrojne legende koje su bile istorijski nepouzđane. O svetom Dujmu postoji čak šest „žića“, koja ga spominju kao učenika svetog Petra. Prema tim „žićima“ on je rođen u Antiohiji od oca Teodosija i majke Migdonije. Tu ga je upoznao i krstio sveti Petar, koji ga je kasnije poslao u Rim, a iz Rima u Salonu. Međutim, kako vreme izrečenom i napisanom često menja lice tako je i šest žića popustilo pred njegovim nanosom te je legende raspilavilo, gurnulo u stranu, a nama ostavilo tumačenje Rimskog martirologija

¹ Ovu staru legendu objavio je D. Farlati, *Illyricum Sacrum*. T. I. Venetiis, 1758, p.473.

po kojem je Dujam bio biskup koji je živeo u Dioklecijanovo doba i koji je mučen 304. godine i iste ubijen. Prema verovanju, njegovo je telo položeno u sarkofag i u njemu je ležalo sve dok Ivan Ravenjanin, prvi nadbiskup obnovljene salonitanske, tada splitske nadbiskupije, sredinom 7. veka nije naredio da se posmrtni ostaci sveca mučenika prenesu na sigurno, unutar grada.

Od tog trenutka počeli su znameniti Splićani, već prema dubokom, a za srednji vek karakterističnom uverenju da svoje grobove guraju uz grobove mučenika misleći da ako im grob leži bliže mučnikovom i sami će biti pribrojani hrišćanskim stradalnicima. Tako su postupali moji Splićani nastojeći da zauzmu što bliže mesto uz svog sveca. Oko njega se sabilo stotine hrišćanskih grobova, jer su vernici mislili da će bolje proći na „onom svetu, a i na sudnjem danu“ ako počivaju bliže svetom Dujmu. Mnogi su bili ponosni ako su svoj grob postavljali, u nemogućnosti da budu prvi susedi, čak i nešto dalje od mučnikovog sarkofaga. Tako je izvesna Honorija, zbog koje klesari u kamen utisnuše „bila je veoma kreposna žena i uzorna majka“, svoj sarkofag postavila nešto dalje od sveca, ali to joj nije smetalo da se zbog tog postignuća ne pribroji mučenicima. Neki drugi pokojnik napisao je da je svoj grob postavio prema sredini mučenika. Biskupi Simferij i Hezihij izabrali su mesta za pokop ispod samog oltara, zajedno sa telima svetih mučenika. U tome sledili su primer svetog Ambrozija koji je u Milanu, u svojoj poznatoj crkvi, položio pod oltar tela mučenika Gervazija i Protazija, a uz njih, naravno, pripremio i mesto za sebe.

Ma koliko se nevoljnici gurali što bliže svečevom grobu verujući da je on u njemu i nastojali uhvatiti što bolje mesto za „onaj svet“ u sarkofagu za koji su verovali da je svečev ležao je neko drugi. Ni danas ne znamo ko je taj na čijim grudima je pronađen Splitski evanđelistar, ali znamo da za priču o svetom Dujmu i njegovom evanđelistaru nije bitno to što se danas zna da preneseni sarkofag nikako nije mogao da pripada pomenutom svecu i da su ko zna čije kosti ležale u toj kamenoj gromadi koju su vernici Splićani odneli u svoj grad već je jedino bitna srednjovekovna legenda koja govori da su u sarkofagu, kada je u Splitu otvoren, nađene „reliquias martyris gloriosi“ i što je za nas posebno važno „među ostalim nadoše na prsima njegovim knjigu Evanđelja, ukrašenu srebrnim koricama, napisanu apostolskim pismenima na starinski način, za koje se priča da ih je vlastitom rukom napisao...“² Dakle, nama je bitan evanđelistar za koji se sve donedavno verovalo da je nastao u 7. ili 8. veku, međutim najnovije paleografske analize pomakle su nastanak rukopisa na 5. ili 6. vek, u vreme kada Salonu još nisu zauzeli i srušili varvari i time su nam otvorile put ka tome da verujemo kako Split čuva materijalni dokaz o neprekinutom trajanju knjižne kulture između kasne antike i ranog srednjeg veka. Moguće je čak, da rukopis, u vreme prenosa iz Salone u Dioklecijanovu palatu nije odmah doveden u vezu sa mučnikom već da je spomenuta legenda nastala tek kada je rukopis već bio u Splitu.³ Tom su legendom, u stvari, Salonitanci, a kasnije Splićani, uspostavili mističnu vezu sa gradom koji su morali da

² A. Stipčević, *Socijalna povijest knjige u Hrvata, knjiga I. srednji vijek*, Zagreb, 2004, str. 19.

³ Uporedi sa R. Katičić, *Na ishodištu. Književnost u hrvatskim zemljama od 7. do 12. st.* Zagreb, 1994, str. 30-33.

napuste, sa prvim salonitanskim mučenikom sv. Dujmom, pa i sa svim što su bili prisiljeni, u toj po njih tragičnoj bežaniji, da ostave da bi spasili život.

Kako bilo, onog trena kada je pomenuta legenda nastala, Splitski evanđelistar je izgubio upotrebnu vrednost, liturgijsku funkciju, i postao je kulturni predmet, odnosno relikvija. Posle su nad njim, nakon što je stekao aureolu tolike starine i vrednosti, u zreloj dobi srednjeg veka, pred splitskim nadbiskupom, dalmatinski biskupi polagali zakletvu, a zaklinjali su se i za vreme krunisanja hrvatski kraljevi.⁴ Podatak da je sveti Dujam svojom rukom i apostolskim pismenima napisao tu knjigu temeljio se na dubokom i iskrenom verovanju da su pojedine svete knjige napisali sveti ljudi – apostoli, mučenici, sveti – i da su one zbog toga imale i danas imaju magijsku i nadnaravnu moć.

Međutim, kako ni jedna legenda ne ostaje u vremenu sama za sebe i kako ništa ne protiče mimo sveta, tako ni legenda o evanđelistaru svetog Dujma nije mogla proći bez uobičajenih tokova svakodnevnog života u srednjem veku. Kao što su se u zemljama Zapada gomilali sveti predmeti i svete kosti u vremenima velikih hodočasničkih kretanja i krstaških ratova tako su i domaće legende suočene sa decenijama sopstvenog trajanja i ljutom konkurencijom pristigle „svetačke robe“ sa Istoka dodavale ponešto „svetosti“ u svoje tkivo. Pošto se ovde radilo o knjizi najlakše je bilo u legendu ubaciti ono s čime se svaki pisar nužno služio da bi mogao da napiše knjigu, a to je mastionica. Upravo ona, i to od dragog kamena a ukrašena srebrom, bila je dugo u upotrebi u splitskoj katedrali, pa je to bio verovatan razlog što se neko setio da je poveže sa svetim Dujmom. Tako je ovaj lepo ukrašeni predmet u drugoj polovini 14. veka, dakle više od hiljadu godina nakon smrti salonitanskog mučenika, povezan sa njim. No kako to obično biva, lako zaradena priča lako je i napuštena, pa je već u doba renesanse ova mastionica nestala.

Još kraće od ove priče trajala je nada pisca Splitskog evanđelistara koji je ostavio na pojedinim stranama slobodan prostor za minijature, a koje su u to doba bile uobičajene u Evropi i silno razvijen umetnički fenomen u krilu hrišćanskog sveta. Minijature o kojima je maštao i koje su trebale da budu u vezi sa svetim Dujmom nikada nisu ugledale svetlost dana, pa se tako desilo da, uprkos važnosti koju je on imao u srednjem veku, niko nije došao na pomisao da popuni praznine minijaturama i inicijalima.

Međutim, ni ukrašena mastionica ni nedostatak minijatura i iluminacija nisu naneli štetu značaju evanđelistara kao relikvije i svete knjige. Za hrišćanski neuki svet knjiga je bila kutija mudrosti i nadnaravnosti, a nikako predmet u kojem će čitatelj moći da plovi po neizvesnostima napisanog, jer sve što je u knjigama pisalo, bilo je za narod nedostupno i zapečaćeno sa sedam pečata. Tako su knjige koje su „napisali“ sveti ljudi imale u biti istu funkciju kao i moći svetaca i mučenika. Uz ostalo štatile su od bolesti i drugih nesreća sve vernike koji su dolazili u crkvu, manastir ili vladarev dvor. Među knjigama u Hrvatskoj koje su se poštovala kao relikvije svakako najstariji bio je Splitski evanđelistar. Inventar iz 1428, potvrdio je pretvaranje te knjige u kulturnu knjigu. To više nije bila knjiga koju je sveti Dujam imao i čitao, već knjiga koju je on lično napisao!⁵ Pošto je prema

⁴ V. Novak, *Notae palaeographicae, chronologicae et historicae*, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, 1928, str.191.

⁵ A. Stipčević, p.d. str.237.

legendi taj kodeks pronađen u grobu svetog Dujma on je trebao da uspostavi stalnu vezu između stare salonitanske i obnovljene srednjovekovne splitske biskupije. Ali sama ideja o knjizi koja se stavlja u grob, i to na grudi svetog Dujma imala je svoje dublje simbolično značenje koje seže do prastarog paganskog običaja kojim su se služili još stari Egipćani kada su u grobove stavljali takozvane knjige mrtvih ili papirusne svitke sa magijskim formulama. Naime, verovalo se da će sveta knjiga, ili njen deo, položen u grob, štiti pokojnika od zlih duhova u zagrobnom životu, kao što ga je štitala dok je bio živ. Knjiga je trebala da pruži osećaj sigurnosti pokojniku, da mu bude amulet kojim će odagnati podzemne demone i koji će mu osigurati miran boravak u carstvu mrtvih. Srednjovekovna legenda o evanđelistaru koji se, navodno, našao u grobu svetog Dujma imala je drugačiju vrednost. Ona je, umesto pokojniku, služila živima. Pružala im je utehu u bolesti, nesreći, ratovima, ali i obavezivala je duhovne i svetovne moćnike koji su zakletvu polagali nad njom i to na uvek isti način: onaj ko se zaklinjao stavljaio je desnicu na svetu knjigu te glasno i jasno pred uglednim svedocima izgovarao propisani tekst zakletve. Ako je onaj ko se zaklinjao bio neka važna ličnost, čin zakletve i datum zapisivali su se u svetu knjigu kao spomen na taj svečani događaj. Mada u evanđelistaru nema nikakvog traga o polaganju zakletve hrvatskih vladara, to ne isključuje mogućnost da su baš oni polagali zakletvu nad njim, jer druge, svetije, a samim tim i pogodnije knjige u Splitu i bližoj okolini nije bilo.

Eto, tako su sveti Dujam i Splitski evanđelistar utiskivali prve međe hrišćanske kulture u srednjem veku ostavljajući istoriji da pod dejstvom teškog taloga besede i pisane reči, krči, ispravlja i menja sve one drhtave i kratkotrajne pilepke društva koji su se lepili za njih nadajući se bilo trenutnoj, bilo večnoj slavi. A nama, koji se vekovima smenjivamo provodeći na stepenicama ispred crkve ovog svetitelja sate i dane, ostajale su priče kojima se suzbijala osamljenost i brže pomerali jesen i zima ka dobu kada se vino i smeh jače slivaju i kada gradom vladaju veća bestidnost i dokolica.